

Максименко О. В.,

викладач кафедри ділової іноземної мови та перекладу
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

КОГНІТИВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ІКОНІЧНИХ І МЕТАФОРИЧНИХ ЖЕСТОВО-ВЕРБАЛЬНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ (НА МАТЕРІАЛІ АМЕРИКАНСЬКОГО РОЗВАЖАЛЬНОГО ТЕЛЕІНТЕРВ'Ю)

Анотація. У статті встановлені особливості функціонування іконічних та метафоричних жестово-вербальних висловлень у спонтанній комунікації з урахуванням когнітивного підґрунтя комунікативної діяльності. Виявлено спільні та диференційні риси іконічних та метафоричних жестово-вербальних висловлень та встановлено, як здійснюється розподіл інформації між жестовим та вербальним компонентами іконічних та метафоричних жестово-вербальних висловлень.

Ключові слова: жестово-вербальне висловлення, іконічний жест, комунікація, метафоричний жест.

Постановка проблеми. Хоча дослідження жестів має досить довгу історію, інтерес до цього невербального компонента комунікації значно поживався у 90-х роках минулого століття з появою робіт Д. МакНіла [8, 9], який висловив гіпотезу про те, що жест і мовлення становлять єдину інтегральну систему продукування мовного значення.

У фокусі уваги Д. МакНіла перебувають спонтанні, автоматичні, універсальні жести, не зрозумілі без вербального компонента комунікації [9, с. 5–6]. У класифікації Д. МакНіла та Л.Л. Педелті такими характеристиками наділені чотири типи жестів, такі як іконічні, дійктичні, ритмічні та метафоричні [10]. Д. МакНіл принципово розмежує названі типи жестів із символічними жєстами (термін «символічний» уживається в тому ж смислі, що й у класифікації знаків Ч. Пірса [11, с. 254–263]), які також називають жєстами-емблемами. Розмежування проводиться на тій підставі, що символічні жести являють собою конвенціональні семіотичні знаки (як, наприклад, жест «ОК»), які є культурно маркованими і безпосередньо не пов'язаними із процесом продукування мовлення (вони є зрозумілими і без вербального компонента комунікації) [9, с. 5].

Такий ракурс розгляду жєсту і мовлення відкриває перед дослідниками новий об'єкт аналізу, який називаємо жестово-вербальним висловленням (ЖВВ), акцентуючи діалектику взаємодії жєсту і мовлення у комунікації. Вивчення жестово-вербальних висловлень відкриває шляхи до поглиблення наукового знання про роль жєсту у процесі смислотворення та про закономірності реалізації когнітивної мовної здатності людини у реальних комунікативних процесах. Зазначене зумовлює актуальність теми дослідження.

Мета статті полягає у встановленні особливостей функціонування іконічних та метафоричних жестово-вербальних висловлень у спонтанній комунікації з урахуванням когнітивного підґрунтя комунікативної діяльності.

Завданнями статті є а) виявлення спільних та диференційних рис іконічних та метафоричних жестово-вербальних висловлень; б) з'ясування, на які саме характеристики об'єкта

референції спирається його іконічна або метафорична репрезентація; в) встановлення, як здійснюється розподіл інформації між жестовим та вербальним компонентами іконічних та метафоричних жестово-вербальних висловлень.

Об'єктом дослідження є контекстуалізовані іконічні й метафоричні жестово-вербальні висловлення, а предметом – їхні класифікаційні ознаки та особливості взаємодії жестового й вербального компонентів.

Матеріал пілотного дослідження становлять 100 жестово-вербальних висловлень, відібраних із відеоматеріалів англійських розважальних інтерв'ю з гостями американського ток-шоу *The Tonight Show Starring Jimmy Fallon* [13]. Вибір розважального інтерв'ю відповідає завданням дослідження, оскільки цей жанр є виявом спонтанної комунікації, яка є природним середовищем функціонування жестово-вербальних висловлень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спираючись на класифікацію жестів Д. МакНіла та Л.Л. Педелті, іконічні жести (термін «іконічний» тут використовується у значенні, синонімічному тому, яке вкладає у нього Ч. Пірс у своїй широко відомій класифікації знаків, називаючи іконічним знак, який перцептивно нагадує сутність, яку він заміщає [11, с. 254–263]) визначаємо як такі, що репрезентують референта вербального компонента висловлення через зображення асоційованих із ним 1) атрибутів, 2) дій або 3) просторових відношень. Наприклад, найпростішим способом пояснити дитині, як зав'язати шнурки кросівок, є ілюстрація вербального пояснення відповідним жестом (цей та інші приклади типів жестів запозичені [5, с. 570]).

Щодо метафоричних жестів, то у класифікації Д. МакНіла вони відрізняються від іконічних тим, що репрезентують абстрактного референта. Наприклад, під час загального обговорення реклами певного продукту спеціаліст із маркетингу говорить *"Here's what I am thinking"* і супроводжує мовлення таким жестом: торкається руками чола та вилиць, а потім раптово простягає руки вперед до аудиторії так, начебто тримає якийсь об'єкт і виставляє його на загальний огляд. Цей жест інтерпретують як метафоричний на тій підставі, що ідея є абстрактною сутністю, яку не можна фізично дістати з голови й у буквальному смислі передати іншим [5, с. 570].

Розглядаючи комунікативну діяльність у когнітивному ракурсі і приймаючи гіпотезу про те, що комунікативна діяльність забезпечується «концептуальною сіткою», яка являє собою модель нейронної сітки мозку і містить як раціональний когнітивний досвід (тобто енциклопедичні знання різних типів), так і афективний (емоційний) досвід, а також беручи до уваги ту обставину, що велика частина когнітивно-комунікативної діяльності проходить у підсвідомості [2], вважаємо, що класифікацію жестово-вербальних висловлень слід будувати із

урахуванням сфер свідомості/підсвідомості (за М.В. Нікітіним, «психічних субстратів» [3, с. 74–78]), на які ці висловлення орієнтовані [1].

Іконічні та метафоричні жести належать до раціональних, оскільки їх продукування й інтерпретація орієнтовані на раціональну сферу свідомості. У структурі раціональних жестово-вербальних висловлень жести надають різного роду інформацію про ті чи інші сутності реального або фантазійного світу, які є об'єктами референції цих висловлень. Іконічні висловлення розмежовуємо із метафоричними за критерієм реального :: образ-схемного зображення об'єкта референції [1].

Виклад основного матеріалу. Переходячи до опису аналізованих ЖВВ, зазначимо, що у транскрибуванні таких висловлень, услід за А. Ченкі [4], використовуємо такі умовні позначення: символ «квадратні дужки» [] сигналізує про початок і кінець жестово-вербального висловлення; цифри та літери, розміщені над словами мовця, позначають момент виконання аналізованого жесту: #1 a/b/c є позначеннями структурних частин одного й того самого жесту або повтору жесту; кожен новий жест позначається вже новою літерою; слова, на які падає емпатичний наголос, подаються великими літерами.

Перший приклад містить іконічне ЖВВ, що належить Джиммі Феллону, ведучому американського ток-шоу *The Tonight Show Starring Jimmy Fallon*. Приклад обрано із його інтерв'ю із американською поп-співачкою та кіноакторкою Майлі Сайрус:

#1

1. [*Your KNEE, your kneecap, is an imPERsonator*] [13]

Жест #1 співпадає у часі із озвученням слова KNEE/КОЛІНО, на яке падає емпатичний наголос – пальці правої руки, виставленої вперед долонею донизу, окреслюють округлу форму об'єкта. Жест співвідносний із об'єктом референції, експліцитно представленим вербально – *Your KNEE, your kneecap*. Власне колінна чашечка Майлі Сайрус є і об'єктом референції, і темою гумористичного інтерв'ю, оскільки фотографії цієї колінної чашечки дивним чином нагадують фотографії обличчя американських знаменитостей.

Продукування та інтерпретація цього ЖВВ спирається на раціональну сферу свідомості – онтологічні знання та уявлення про таку частину тіла, як колінна чашечка. У складі контекстуалізованого ЖВВ цей жест надає інформацію про те, як виглядає об'єкт референції, зображуючи такий його атрибут, як округла форма. Отже, це ЖВВ є іконічним та репрезентує експлікованого вербальним компонентом референта через зображення асоційованого з ним атрибуту.

У другому прикладі раціональний іконічний жест зображає суб'єктну дію, яка експліцитно виражається у вербальному компоненті ЖВВ:

#2

[*I had to just keep scrolling (...) to actually find that photo.*] [13]

Жест #2 належить М. Сайрус. Він випереджає говоріння і належить до вербальної одиниці *scrolling*: ліва рука з відкритою долонею розташована горизонтально напроти мовця на рівні тулуба, так, ніби на ній є якийсь об'єкт. Права рука виставлена вертикально вперед на невеликій відстані від лівої, але ближче до тулуба. Вказівний палець правої руки виконує кругові рухи. Жест, виконаний обома руками, відтворює дію *to scroll* – перегорання сторінок у додатку Instagram на екрані електронного пристрою (ймовірно, мобільного телефону iPhone). Оскільки жест #2 репрезентує фізичну дію, позначену дієсловом *to scroll*,

безпосередньо зображуючи її, наведений приклад відносимо до іконічних жестів. Його продукування спирається на раціональну сферу свідомості – онтологічні знання та уявлення про те, як здійснюється пошук матеріалів у додатку Instagram.

Третій приклад ілюструє раціональний іконічний жест, який репрезентує суб'єктно-об'єктну дію, експліцитно представлену у вербальному компоненті ЖВВ:

#3

[*I was just trying to find it on my Instagram*] [13]

Жест #3 належить М. Сайрус і виконується синхронно з говорінням; він відноситься до словосполучення *find it on my Instagram*, де займенник *it* замінює іменник *picture*. Йдеться про фотографію, яку М. Сайрус шукала у своєму профілі у додатку Instagram, але не змогла знайти. Жест #3 має такий вигляд: лівою рукою, розташованою перед собою на рівні тулуба, М. Сайрус ніби тримає певний об'єкт, ймовірно, електронний пристрій, який вона використовувала для пошуків фотографії.

У наведеному прикладі жест фактично відтворює не атрибути об'єкта (хоча ми отримуємо уявлення про його розмір та форму, оскільки він поміщається у долоні), а фізичну дію, пов'язану з його використанням: зазвичай людина, яка використовує електронний пристрій для пошуку фотографії в Instagram, тримає цей пристрій в руках.

Наступні кілька прикладів іконічних ЖВВ виокремлено із інтерв'ю Дж. Феллона з Бараком Обамою. Запросивши на інтерв'ю президента, ведучий Дж. Феллон починає бесіду із розповіді про їх першу зустріч, яка обернулася кумедною ситуацією. Дж. Феллон отримав запрошення на барбекю й прийшов туди у костюмі й краватці, бажаючи справити гарне враження на президента та першу леді, у той час як усі інші гості були вдягнені у шорти й футболки. У результаті ведучий опинився у незручному становищі та, відверто кажучи, мав безглуздий вигляд.

Наведене нижче ЖВВ містить раціональні іконічні жести Дж. Феллона, які зображують об'єкт референції, експліцитно представлений у вербальному компоненті ЖВВ:

#4

#5

[*And I looked at you, and you had a short-sleeved shirt and khakis on.*] [13]

Слова ведучого *a short-sleeved shirt* супроводжуються жестом-ілюстрацією: правою рукою на своїй лівій руці він показує довжину короткого рукава сорочки (іконічне ЖВВ). Коли ведучий згадає штани (*khakis*), у які був вдягнений президент того дня, він виконує такий жест: погляд спрямовано вниз, зігнуті пальці обох рук – вниз, а потім знизу догори. Цей жест нагадує зображення процесу одягання штанів. У наведеному ЖВВ іконічний жест #4 репрезентує експліцитно представлений у вербальному компоненті референт *a short-sleeved shirt* через зображення такого його атрибуту, як довжина рукава, а іконічний жест #5 відсилає до експліцитно вираженого референта *khakis* через зображення асоційованої із ним дії.

Два наступні приклади містять ЖВВ, де жест зображує суб'єктно-об'єктну дію, експліцитно виражену вербальним компонентом:

#6

[*Took my tie. Loosened my tie.*] [13]

Висловлення належить Дж. Феллону, який описує і зображує дії Мішель, яка, опікуючись гостем, що почувався дискомфортом та страждав від спеки, послабила його затягнуту краватку (жест #6).

#7

[*They took the picture and they escorted me out*] [13]

Дейктичним жестом рукою ведучий вказує на себе, а потім обома руками виконує різкий жест у напрямку від себе, таким чином додаючи ілюстрацію експліцитно представленої суб'єктно-об'єктної дії (*they escorted me out*).

У наступних двох прикладах іконічні жести зображують подію, яка подана у вербальному компоненті ЖБВ імпліцитно:

#8

[*Like, do I say, «Hello, First Lady, Mrs.Obama. / Mrs.Obama, First Lady.»*] [13].

Під час інтерв'ю з Б. Обамою Дж. Феллон розповідає, як він готувався та уявляв собі зустріч із Мішель Обамою. Висловлення супроводжується ілюстративним жестом #8 – ведучий зображує рукостискання при знайомстві з дружиною президента. ЖБВ репрезентує референтну подію (знайомство, вітання) через зображення асоційованих з нею дій (рукостискання).

#9

[*She goes, «Oh, honey, oh, my gosh, you're so sweaty»*] [13]

Ведучий відтворює подію зустрічі з М. Обамою на барбекю. Вербальне висловлення супроводжується відтворенням її погляду/міміки та виконанням іконічного жесту – ведучий виконує у просторі жест дотику рукою до краватки уявно присутньої людини напроти. Референтну подію зображено через ймовірне місцезнаходження об'єкта (краватки) у просторі та відтворення пов'язаної з ним дії – регулювання затяжки вузла краватки.

Наступні приклади ЖБВ відносимо до метафоричних, оскільки об'єкти референції у цих прикладах належать до абстрактних сутностей. Разом із тим відзначаємо, що об'єкти представлено ілюстративно: через зображення їх атрибутів, дій або просторових відношень, асоційованих з ними.

Продуктування таких жестів спирається на раціональну сферу свідомості – онтологічні знання та уявлення про абстрактні сутності, які належать домену мети, та конкретні сенсорно сприймані сутності (об'єкти, їх атрибути, дії, події), які належать домену джерела і яким й уподібнюються абстрактні сутності (терміни Дж. Лакоффа [6, с. 203]). Відтак вважаємо метафоричні жести семантичними дериватами іконічних. Наприклад:

#10

[*if anyone follows me*] [13].

Жест #10, який належить М. Сайрусу, становить собою ілюстративний жест правою рукою, що зображує експліцитно представлену у вербальному компоненті дію *to follow* – слідувати, йти слідом: обидві руки з відкритими долонями виконують швидкий рух зліва направо і у зворотному напрямі, немовби зображаючи стрімкий рух об'єкта у просторі. Дія, виражена словосполученням *follows me*, передбачає не буквальне слідування за кимось, що звичайно, пов'язано із переміщенням у просторі, а відстеження публікацій М. Сайрусу у додатку Instagram (можливо, йдеться про те, що очі слідувати за новинами від М. Сайрусу підписуються на новини її профілю та переглядають її публікації, фото). Відтак зображення фізичної дії – переміщення у просторі вслід за кимось – репрезентує дію віртуальну. Як результат, можна говорити про образ-схемне зображення об'єкта референції.

Слідування за новинами в Instagram уподібнюється переміщенню фізичного тіла у просторі: РУХ ФІЗИЧНОГО ТІЛА У ПРОСТОРІ є доменом джерела, а СЛІДКУВАННЯ ЗА НОВИ-

НАМИ В INSTAGRAM – доменом мети. Домен мети репрезентований вербально, а домен джерела – жестово. Абстрактність референта та образ-схемність його репрезентації дає змогу класифікувати описаний жест як метафоричний. Акцентуючи увагу на тісному зв'язку іконічного і метафоричного жестів – в обох випадках об'єкт референції зображується, – метафоричний жест #10 у складі ЖБВ уважаємо семантичним дериватом іконічного жесту.

#11

[*I think that was actually the PEAK of awkwardness*] [13]

Жест #11 належить Б. Обама і виконується синхронно із промовлянням слова *PEAK*, на яке падає емпатичний наголос. Жест є ілюстрацією вербального компонента висловлення *peak* – праву руку піднято вгору у вертикальному положенні долонею вниз; зігнуті пальці утворюють кут 90 градусів. Жест зображує характеристику відповідного фізичного об'єкта – найвищої точки / вершини. Проте ця характеристика описує не фізичний, а абстрактний об'єкт, позначений номінацією *awkwardness*, що втілює концепт НЕЗРУЧНІСТЬ.

Йдеться про незручність, спричинену безглуздом виглядом Дж. Феллона на барбекю із президентом. Справа в тому, що висловлення Б. Обама *I think that was actually the PEAK of awkwardness* є відповіддю на запитання Дж. Феллона, чи не доводилося президенту опинятися в інших подібних ситуаціях, коли люди під час зустрічі з ним потрапляли б у таке незручне становище. Б. Обама характеризує ситуацію з Дж. Феллоном як «під незручності». Відтак НЕЗРУЧНІСТЬ уподібнюється ФІЗИЧНОМУ ОБ'ЄКТУ (ймовірно, ГОРІ, яка має ВЕРШИНУ). Описаний жест характеризуємо як метафоричний дериват іконічного жесту, оскільки він є зображенням абстрактного атрибута, а не конкретного об'єкта, і спирається на образ-схему ФІЗИЧНИЙ ОБ'ЄКТ. Описана метафора стоїть в одному ряді з «класичними» концептуальними метафорами Дж. Лакоффа і М. Джонсона, такими як ПОДІЯ/ДІЯ/ЗАНЯТТЯ/СТАН є ОБ'ЄКТ [7, с. 54].

#12a

#12b

[*I think you actually said ALL of them*] [13]

Жести #12a, #12b належать президенту Обама й ілюструють вербальний компонент *ALL of them*, референтом якого є слова вітання Дж. Феллона, сказані М. Обама під час зустрічі (ведучий перебрав багато вітальних слів і вагався, які з них будуть доречнішими): розкриті долоні одна напроти одної ніби тримають об'єкт; далі мовець розташовує долоні на більшій відстані одна від одної, ніби розширюючи межі об'єкта і таким чином ілюструючи, що Дж. Феллон озвучив усі можливі варіанти вітання. Відтак описаний жест у складі ЖБВ є втіленням метафори СЛОВО/ДУМКА є ОБ'ЄКТ ВСЕРЕДИНИ КОНТЕЙНЕРА, яка спирається на образ-схему КОНТЕЙНЕР. Домен мети представлений вербально, а домен джерела – жестово.

Подібні метафори описані М. Редді, який довів на прикладах, що мовні засоби англійської мови, які описують процеси комунікації, базуються на таких комплексних метафорах: ІДЕЇ (або ЗНАЧЕННЯ) є ОБ'ЄКТИ, МОВНІ ВИРАЗИ є КОНТЕЙНЕРИ, КОМУНІКАЦІЯ є ПОСЛАННЯ. Мовець втілює ідеї (об'єкти) у слова (контейнери) та відправляє їх (по каналу зв'язку) співрозмовнику, який вилучає ідеї (об'єкти) зі слів (контейнерів). Метафори отримали назву метафор каналу зв'язку [12]. У наведеному прикладі контейнер, що містить багато об'єктів, розширює свої межі. Іконічна основа ЖБВ полягає у зображенні СЛІВ/ДУМОК як ОБ'ЄКТІВ, ЯКІ ВИЧЛЕНОВУЮТЬСЯ У ПРОСТОРІ і ГРУПУЮТЬСЯ ЗА ПЕВНИМИ ОЗНАКАМИ.

Висновки. Відмежування іконічних жестово-вербальних висловлень від метафоричних ґрунтується на приналежності об'єктів референції до конкретних (фізичних) або абстрактних і, відповідно, на реалістичному або образ-схемному зображенні об'єктів референції. Спільним атрибутом іконічних і метафоричних жестів у структурі жестово-вербальних висловлень є ілюстративність: об'єкти референції подано за допомогою зображення їх атрибутів, асоційованих із ними дій, подій тощо. На цій підставі вважаємо метафоричні жести семантичними дериватами іконічних.

У перспективі вважаємо за необхідне дослідити більший корпус матеріалу з метою уточнення класифікаційних ознак жестово-вербальних висловлень різних типів і детальнішого визначення сутності вербально-жестової метафори.

Література:

- Максименко О.В. Когнітивна класифікація жестово-вербальних висловлень (на матеріалі американського розважального телеінтерв'ю) / О.В. Максименко, А.П. Мартинюк // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна, 2016. – Вип. 84. – С. 6–16.
- Мартинюк А.П. Когнітивно-комунікативна лінгвістика: в пошуках базових принципів і методик аналізу / А.П. Мартинюк // Когніція, комунікація, дискурс. – Харків: Харківський нац. ун-т імені В.Н. Каразіна, 2016. – № 12. – С. 17–35.
- Никитин М.В. Основи когнітивної семантики: [учебное пособие] / М.В. Никитин. – СПб.: Изд-во РГПУ, 2003. – 277 с.
- Cienki A. Metaphor, gesture, and thought / A. Cienki, C. Müller // The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – P. 483–501.
- Kelly S.D. Gesture gives a hand to language and learning: perspectives from cognitive neuroscience, developmental psychology and education / S.D. Kelly, S.M. Manning, S. Rodak. – Germany: The University of Trier // Language and Linguistics Compass. – 2008. – Vol. 2 (4). – P. 569–588.
- Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor / G. Lakoff // Metaphor and Thought / [ed. A. Ortony]. – Cambridge: CUP, 1993. – P. 202–251.
- Lakoff G. Metaphors we live by / G. Lakoff, M. Johnson. – Chicago, IL: University of Chicago Press, 2003. – 276 p.
- McNeill D. Hand and mind: What Gestures Reveal about Thought / D. McNeill. – Chicago, IL: University of Chicago Press, 1992. – 416 p.
- McNeill D. Gesture and thought. Chicago, IL: University of Chicago Press, 2005. – 328 p.
- McNeill D. Right brain and gesture / D. McNeill, L. L. Pedelty // Language, gesture, and space / [Eds. Karen Emmorey and Judy S. Reilly]. – Hillsdale, NJ, England: Lawrence Erlbaum Associates, 1995. – P. 63–85.
- Pierce C.S. The collected papers. Volume 2 / C.S. Pierce / [Eds. Charles Hartshorne and Paul Weiss]. – Cambridge M. A.: Harvard University Press, 1931–1936. – P. 254–263.
- Reddy, M.J. The conduit metaphor: A case of frame conflict in our language about language. [Electronic resource] – Access: <http://www.reddyworks.com>
- The Tonight Show Starring Jimmy Fallon [Electronic resource] – Access: <https://www.youtube.com/user/latenight>.

Максименко Е. В. Когнитивные характеристики иконических и метафорических жестово-вербальных высказываний (на материале американского развлекательного телеинтервью)

Аннотация. В статье определены особенности функционирования иконических и метафорических жестово-вербальных высказываний в спонтанной коммуникации с учетом когнитивных оснований коммуникативной деятельности. Выявлены общие и дифференциальные черты иконических и метафорических жестово-вербальных высказываний и установлено, как осуществляется распределение информации между жестовым и вербальным компонентами иконических и метафорических жестово-вербальных высказываний.

Ключевые слова: жестово-вербальное высказывание, иконический жест, коммуникация, метафорический жест.

Maksymenko O. Cognitive characteristics of iconic and metaphoric gesture-verbal utterances (based on the American entertaining television interview)

Summary. The article defines functional features of iconic and metaphoric gesture-verbal utterances in the process of on-line communication, taking into account cognitive grounds of communication activities. It brings to light shared and specific features of iconic and metaphoric gesture-verbal utterances. It also considers the distribution of information between gesture and verbal components of iconic and metaphoric gesture-verbal utterances.

Key words: communication, gesture-verbal utterance, iconic gesture, metaphoric gesture.